

RECENZE / REVIEWS

HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960-1970)*. Praha: Karolinum, 2019. ISBN 9788024644110.

Igor Zavorotchenko

Hned na úvod musím konstatovat, že ke knize Jiřího Hlaváčka mě přivedl osobní zájem. Vzhledem k tomu, že se spolu s autorem známe již několik let, se zvědavostí jsem očekával, kdy bude vydána jeho první velká kniha. Dalším důvodem byla skutečnost, že můj otec byl v období, o němž kniha pojednává, důstojníkem (resp. vojenským inženýrem) v Sovětské armádě a od dětství jsem od něj a jeho kolegů slyšel příběhy o každodenním životě jak sovětských vojáků z povolání, tak i jejich rodin. A vlastně že i já sám jsem byl tohoto všeho pozorovatelem, to vše mě přimělo k četbě této knihy. Předpokládám však, že snad bude stejně zajímavá i pro ostatní čtenáře. Kniha je totiž určena především vědeckým pracovníkům, ale také laickým čtenářům, kteří se zajímají o nedávnou minulost této země.

V recenzované publikaci se autorovi podařilo vyhnout na jednu stranu suchopárným datům a oficiálním statistikám, na stranu druhou úzkým rámcům vidění minulosti skrze perspektivy a hlediska té či oné ideologie. V knize je naopak odhalen živý a pozoruhodný obraz, který je poskládán ze zkušeností očitých svědků a účastníků událostí, kteří zde vyprávějí své příběhy. Plastický a živý děj pomohl autorovi vytvořit historicko-antropologický přístup a orálně-historická metoda výzkumu.

Jak uvádí sám doktor Hlaváček: „*Tento text... nemá za cíl podat, objektivní obraz o poměrech v armádě šedesátých let minulého století, ale chce být spíše jakýmsi exkurzem do subjektivních a kolektivně sdílených představ vojáků o své profesi, stejně jako o mechanismech jejich vzpomínání... Historická antropologie a orální historie tak poskytují historikům či historičkám soudobých dějin ideální kombinaci teoretického rámce a konkrétní metody pro uchopení taktu koncipovaného výzkumu.*“¹

¹ HLA VÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického*

Kniha vychází z 85 autobiografických a polostrukturovaných rozhovorů s celkem padesáti bývalými vojáky z povolání, což považují za značně reprezentativní vzorek. Ten zahrnuje jednak všechny hlavní typy jednotek bývalé ČSLA a dále pak odráží rozdíl mezi dvěma skupinami pamětníků související s jejich osudem během normalizačního období. Cílem autora tedy *„není podat deskriptivní a jmenný výčet vojáků, kteří v té či oné době sloužili u jednotlivých útvarů, ani zjišťovat přesný počet a typy všech bojeschopných tanků a letadel, jež měla ČSLA v šedesátých letech k dispozici, ale zprostředkovat čtenáři osobní (tj. subjektivní, kolektivně sdílené a tradované) příběhy a vzpomínky vojáků na armádu a vojenskou profesi za socialismu.“*²

Samotná struktura knihy odráží tento autorský záměr a je složena ze sedmi hlavních kapitol. První kapitola s názvem „První setkání s armádou“ se věnuje především motivům a motivacím, které přivedly narátory k vojenské službě, a zároveň analyzuje vzpomínky studentů vojenských škol. Ve druhé kapitole s názvem „Povolání jako každé jiné?“ se autor pokusil poukázat na skutečnosti, v nichž se vojenské profese liší od oněch civilních. A můžeme zároveň konstatovat, že v této perspektivě dobově podmíněného vnímání se specifika „socialistických“ nebo „kapitalistických“ armád se zdají být mnohem menší než rozdíl mezi každodenním životem v armádě a „civilním životem“. Autor dále poukazuje na specifika vojenské služby a zdůrazňuje její výhody a nevýhody v očích narátorů-pamětníků, a to jak v profesních činnostech, tak ve společenském postavení vojenského personálu. Zvláštní pozornost je zde věnována takovým rysům vojenské profese, jako je potřeba kontinuálního (samo)vzdělávání (a s ním spojená reflexe vojenského vysokého školství), anebo schopnost rychle se adaptovat na nové podmínky v režimu cestování/stěhování, změn služebního zařazení, útvarů, posádek apod.

Třetí kapitola „ČSLA jako záštita socialistické vlasti“ zkoumá důležitý problém, postoj profesionálních vojáků ke státně-socialistickému režimu, který byl v té době v Československu u moci. Hlavní pozornost je věnována problematice členství v komunistické straně, jakož i vnímání činnosti dalších politicky pro-režimních orgánů činných v armádě, potažmo jejich konkrétních představitelů. Předmět zájmu v pořadí čtvrté kapitoly „Komplikované partnerství armády s veřejností“ je zřejmě již z jejího z názvu. Autor z celé řady vzájemně provázaných problémů upozorňuje především na dva nejzajímavější: jednak na rozšířené stereotypy vnímání vojenské profese očima současníků; a dále pohled na základní vojenskou službu v období státního socialismu jakožto důležitého sociálního

sboru (1960-1970) Praha: Karolinum, 2019, s. 18.

² HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960-1970)*, s. 27.

a sociálně-kulturního jevu (a procesu). Kapitola pátá s názvem „Červení versus modří“ se snaží odpovědět na klíčovou otázku z oblasti vojenské historie, do jaké míry byla skutečností či naopak vzývanou a „mytologizovanou“ představou vysoká úroveň technického vybavení a bojového výcviku vojáků ČSLA, jak ji dlouhodobě propagandisticky deklarovalo čs. stranické a státní vedení. Při retrospektivně vedené diskusi o této otázce se přirozeně nabízí srovnání ČSLA s ostatními armádami zemí Varšavské smlouvy, jakož i s armádami hlavního potenciálního protivníka, tedy s armádami členských zemí NATO. Dostává zde prostor také analýza a interpretace stanoviska pamětníků k alternativě vypuknutí skutečného vojenského konfliktu jaderné éry, možnosti použití zbraní hromadného ničení a role československé armády ve válce tohoto typu.

Následující šestá kapitola s podtitulem „Pražské jaro a okupace Československa“ se věnuje jednomu z nejpozoruhodnějších období českých a československých soudobých dějin, tj. Pražskému jaru a zásahu armád pěti zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968, který jej následoval a definitivně tzv. obrodný proces v Československu ukončil. Všechny tyto události měly následně osudový dopad na další život pamětníků, a proto se velmi zřetelně a zajímavým způsobem odrážejí v jejich vzpomínkách. Kapitola sedmá („Počátky normalizace v armádě“) se zároveň snaží pozorovat dopad těchto přelomových událostí na osudy narátorů. V této části se objevují významné rozdíly v kolektivní paměti dvou podskupin narátorů (těch, kteří zůstali sloužit v ozbrojených silách i po zahájení normalizace vs. těch, kteří byli nuceni z politických důvodů armádu opustit). Současně se zde u každé z těchto pamětních (pod)skupin objevují ve vyprávěních různé narativní strategie.

Kniha je vybavena rozsáhlým bibliografickým a referenčním aparátem a přílohy dále obsahují velké množství tabulek a grafů ilustrujících některé výsledky a závěry kvantitativních analýz. Podobný doplněk k analýzám a interpretacím kvalitativní povahy se jeví jako velmi vhodný, doplňuje celkově plastický obraz textu vizualizací a pomáhá hlouběji systematizovat poznatky získané vlastním terénním výzkumem.

Když se vrátím na začátek této recenze, mohu ve zkratce konstatovat, že srovnání reflexe dění v Sovětské armádě a v ČSLA bylo pro mě osobně velmi zajímavé, ačkoliv na první pohled jsou patrné zjevné rozdíly. Autor například poznamenává, že „*pro vojenské povolání je rovněž typická vysoká míra vertikální i horizontální sociální mobility.*“³ Právě problém horizontální mobility v tomto případě zřejmě úzce souvisí s klimatickými a geografickými podmínkami,

³ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960-1970)*, s. 66.

v nichž voják vykonává svou službu. Je proto velmi obtížné porovnat případy, kdy byl československý důstojník např. nucen přestěhovat se z jižní Moravy na západ Čech s příkladem, kdy sovětský důstojník se byl nucen přestěhovat se např. z jihu Ukrajiny (navíc z NDR, Maďarska, Polska, později i ČSSR) na nové služební místo na Kamčatce nebo do oblastí za polárním kruhem. Je zcela zřejmé, že problém horizontální mobility, pokud zahrnuje přesuny v řádu tisíců kilometrů, nebo se jedná o cesty realizované v extrémních povětrnostních podmínkách, tyto faktory způsobují mnohem silnější emocionální zbarvení prožitků, které se posléze mohou specificky odrážet v pamětech narátorů.

Přesto se podle mého soudu zároveň dá hovořit o velmi silné podobnosti reflexe prožitků příslušníků různých armád. Možná není ani tak důvodem podobnost vzpomínek lidí žijících ve stejném dějinném období ve společnostech tzv. státního socialismu, ale spíše se jedná o řadu společných rysů charakteristických pro takovou instituci, jakou je armáda samotná. Je třeba poznamenat, že autor knihy opakovaně uvádí, že některé „identifikované“ rysy ČSLA jsou projevem obecnějších vlastností armády bez ohledu na jejich státní, geopolitickou či snad i dobovou příslušnost. V tomto případě mezi silné stránky recenzované knihy patří využívání analýzy a interpretací za pomoci obecně laděných teoreticko-metodologických modelů, konstruovaných vědci, kteří zkoumají armádu jako sociální fenomén (mj. např. S. Huntington, F. Freeman, N. Y. Harari, R. Holmes a další).

Během čtení knihy jsem s velkým zájmem procházel také všechny odkazy a komentáře k hlavnímu textu (pod čarou). Uprímně řečeno, v některých případech mi nebylo zcela jasné, z jakých důvodů zvolil autor variantu dát některou část textu do komentáře (s výjimkou skutečné bibliografických poznámek), neboť mě osobně by připadlo vhodnější ji ponechat v hlavním textu. Posun některých témat a částí textu do poznámek totiž posléze spíše zkomplikoval plynulost samotného čtení textu jako celku.

Do jisté míry mi v knize chybělo srovnání s pohledy rodinných příslušníků (zejména manželek důstojníků) na některá diskutovaná témata, zejména u vztahu mezi ČSLA a československou společností. Je samozřejmé, že to nelze primárně vyčítat autorovi knihy a jeho výzkumu, který byl založen na analýze pouze určitých druhů a segmentů vzpomínek, tj. vzpomínek (pod)důstojníků bývalé ČSLA, nikoliv paměti rodinných příslušníků. Na druhé straně právě to, co osobně vím z vyprávění manželek důstojníků Sovětské armády (zejména v oblasti reflexe postoje civilního obyvatelstva k nim a přetrvávající stereotypy), podle mého soudu poněkud relativizuje autorovu poznámku, že sociální postavení ozbrojených sil v Sovětském svazu bylo na pomyslném společenském žebříčku mnohem vyšší

ve srovnání s Československem.⁴ Rozhodně bych z těchto kritičtější laděných tvrzení nevyvozoval dalekosáhlejší závěry a podle mého názoru se jedná spíše o otázky, jež si zaslouží samostatnou studii někdy v budoucnu.

Stručně řečeno, recenzovaná kniha je velmi kvalitní jak z odborného hlediska, tak se mi jeví podnětnou i z pohledu nezaujatého laického čtenáře. Osobně považuji takový výsledek za velký úspěch, neboť skloubit a obsáhnout v jednom knižním monografickém textu jak odbornou erudici, tak i vysoké míry čtivosti je dosti nelehkým počinem. Jsem rád, že se to Dr. J. Hlaváčkovi nakonec zdařilo na výbornou.

⁴ HLAVÁČEK, Jiří. *Vzestup a pád ČSLA? Vojenská profese v kolektivní paměti důstojnického sboru (1960-1970)*, s. 145-146.